

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/21 Fall 2016, p. 821-838

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11333>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 04.11.2016

✓ Accepted/Kabul: 29.12.2016

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM – Prof. Dr. Erdoğan BOZ

This article was checked by iThenticate.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİNDEKİ DUT- /TUT- FİİLİNDE ÇOK ANLAMLILIK

Hadra Kübra ERKINAY*

ÖZET

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde dut-/tut-fiilinin çok anlamlılığı incelenmiştir. 13., 14. ve 15. yüzyıl eserlerinde işlek olarak kullanılan fiil, temel anlamı dışında birçok anlam kazanmıştır. Çok anlamlılık, ihtiyaç ve diğer nedenlerden ötürü sözcüğün yeni anlamlar kazanmasıdır. Aynı zamanda çok anlamlılık, dilin kendi doğasında da vardır, henüz dilde hiçbir faktör faaliyete geçmemiş, dış etkenler aktif değilken bile sözcüklerin çok anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durum dilin zenginliğini göstermektedir. Çok anlamlılığın birçok nedeni bulunmakla birlikte en önemli nedeninin ihtiyaç olduğu söylenebilir. Değişen, gelişen dünya ve toplumla birlikte canlı bir varlık olan dil de değişim göstermektedir. Yeni bir kavramla karşılaşıldığında o sözcüğe yeni bir ad vermek yerine dilde hâlihazırda var olan sözcüğe yeni bir anlam yüklenerek ihtiyaç giderilmesi tercih edilmektedir. Böylece sözcük, çok anlamlı duruma geçmektedir. Özellikle fiillerin türlü varlıkların hareketlerini karşılaması sonucu benzetme, aktarma yoluyla anlam genişlemeleri ve dolayısıyla çok anlamlılık da beraberinde gelmektedir. Fiilin temel anlamının yanı sıra diğer varlıkların o eylemi gerçekleştirmesi veyahut benzetme ve aktarmalarla insan zihninde başka şekilde canlandırılmasıyla yeni yan ve mecaz anlamlar ortaya çıkmış olur. Bazen de eş adlı sözcüklerin zamanla birbirine yaklaşmasıyla ya da karıştırılmasıyla da tek bir sözcük oluşur ve iki ayrı sözcüğün anlamları tek bir sözcükte toplanarak sözcük çok anlamlı duruma gelir. Çok anlamlı sözcüklerin anlam belirsizliğine yol açabileceği araştırmacılar tarafından ortaya konya da bu belirsizliğin açıklatırmaıyla giderilebileceği de belirtilmektedir. Anlam bulanıklığına mahal verecek sözcükler bağlamda söz dizimi, anlam ve ses bilimi kavramları kullanılarak açıklatırmaıyla giderilebilir. Çalışmada Türk dilinin tarihi dönemlerinden günümüze kadar işlek ve çok anlamlı durumda olan *dut-/tut-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Yünus Emre Divanı*, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yüsuf u Zelhâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kısas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzuban-nâme* ve

* Arş. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hadraerkinay@hotmail.com

Gülistan Tercümesi taranarak ve bağlamdan yola çıkılarak anlamları tespit edilmiş ve toplam 34 anlamı fişlenmiştir. Eserlerin sözlük/dizinleri ile Tarama Sözlüğündeki anlamlarından daha fazla anlama sahip olduğu tanıklanan söz konusu fiilin, zengin anlam dünyası ve çok anlamlılığının Türkçenin tarihî dönemlerine dayandığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok anlamlılık, *dut-/tut-* fiili, Eski Anadolu Türkçesi, anlam bilimi, anlam genişlemesi.

POLYSEMY IN THE VERB DUT-/TUT- IN THE WORKS OF OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

In this study, the polysemy of the verb *dut-/tut-* in the works of Old Anatolian Turkish was examined. The verb, which was used practically in the works of 13th, 14th, and 15th centuries, gained a lot of meanings except for its core meaning. Polysemy is a word's gaining new meanings because of needs and other reasons. Also, it exists in the nature of the language. It has been encountered that words have a polysemy even when none of the factors has been switched in the language and the outer effects are not active. This condition indicates the richness of a language. While there are many reasons of polysemy, it can be said that its main reason is the need for it. As a living creature, language shows changes accordingly with the changing and developing world and the society. It is preferred to meet the needs by giving new meanings to the already existing word in the language instead of giving a new name to the word while encountering with a new conception. In this way, the word gains polysemy. Especially, verbs' meeting the movements of kinds of creatures causes the semantic extension and accordingly polysemy by metaphor and metonymy. New connotations and figurative meanings come out by other creatures' doing that action beside the verb's core meaning or differently visualizing it in people's mind by metaphor, metonymy and simile. Sometimes, a single word is formed by the approximation of the synonyms in time or their being confused with each other and that word becomes a polysemic word by gathering the meanings of two different words. Although it has been revealed by the researchers that polysemic words can cause ambiguity, it has been also indicated that this ambiguity can be resolved by disambiguation. The words that can cause ambiguity in the context can be eliminated through disambiguation by using the conceptions like syntax, semantics, and phonetics. In this study, the meanings of the verb *dut-/tut-*, which has been practical and polysemic from the historic terms of Turkish language to the present, confirmed and made a card index of its 34 meanings by scanning and depending on the contexts of the works of Old Anatolian Turkish like *Yünus Emre Dîvânı*, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yüsuf u Zelîhâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kısas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzuban-nâme* and *Gülistan Tercümesi*. It has been revealed that the prosperous semantic world and the polysemy of the mentioned verb which has a lot more meaning than its meanings on the dictionary/indexes of the works and the *Tarama Sözlüğü* go back to historical period of Turkish.

Turkish Studies

STRUCTURED ABSTRACT

In this study the polysemy of the verb *dut-/tut-* in the works of Old Anatolian Turkish was examined. The meanings of the verb different from index/dictionary of historical texts and Tarama Sözlüğü were detected. The originals of the texts were consulted to obtain the relevant data. *Yûnus Emre Dîvânı, Risâletü'n-Nushiyye, Yûsuf u Zelîhâ, Süheyl ü Nev-Bahâr, Kur'an Tercümesi, Kısas-ı Enbiya, Dede Korkut Kitabı, Marzubân-nâme and Gülîstan Tercümesi* were chosen as both poetic and proseic works belong to Old Anatolian Turkish. The 34 meanings of the verb were made as a card index. It has been revealed that the word which was already polysemic since the Old Turkish has been even richer with the new meanings.

Introduction and the Objective of the Study

The aim of this study is to identify polysemy in historical texts. It is seen that the verbs that meets the movements of more than one creature and frequently used transfers from monosemy to polysemy in time because of those kinds of needs. It is clear that there are the meanings that were detected from the originals of the texts in addition to the interpretations through the index/dictionaries and the historical linguistics dictionaries of historical texts. Thus, in this study, it is aimed to detect the new meanings of the verbs which were gained through the historical term so that the practical verb *dut-/tut-* was chosen and the meanings of that verb were identified through the texts of the works which are thematic and can be seen as the keystones of Old Anatolian Turkish. The answers for the questions as 'Were the practical verbs polysemic since the historical terms? How did the polysemy come out? And, is the polysemy ambiguity or prosperity?' were searched. In this study, the need for reanalysis of the texts according to the semantics methods so that historical texts and dictionaries can be contributed and the works can be understood better has been tried to reveal.

Conceptual/Theoretical Framework of the Study Subject

Polysemy is subfield of semantics. So when doing this study's theoretical part, the sources about semantics was analyzed. The theses which were done in this area, written articles were read. Polysemy is very popular issue in interdisciplinary studies recently, because it is necessary for reading, interpreting, and analyzing texts. The studies which have been done in this area are given in the part of bibliography and the data from related studies analyzed like this: Polysemy is a word's gaining new meanings because of needs and other reasons. Also, it exists in the nature of the language. It has been encountered that words have a polysemy even when none of the factors has been switched in the language and the outer effects are not active. This condition indicates the richness of a language. While there are many reasons of polysemy, it can be said that its main reason is the need for it. As a living creature, language shows changes accordingly with the changing and developing world and the society. It is preferred to meet the needs by giving new meanings to the already existing word in the language instead of giving a new name to the word while encountering with a new conception. In this way, the word gains polysemy. Sometimes, a single word is formed by the approximation of the synonyms in time or their being confused with each

Turkish Studies

other and that word becomes a polysemic word by gathering the meanings of two different words. Although it has been revealed by the researchers that polysemic words can cause ambiguity, it has been also indicated that this ambiguity can be resolved by disambiguation. The words that can cause ambiguity in the context can be eliminated through disambiguation by using the conceptions like syntax, semantics, and phonetics.

Methodology

In this study, to find the meaning of the verbs *dut-/tut-* historical texts and *Tarama Sözlüğü* were detected. The originals of the texts were consulted to obtain the relevant data. All of the selected data was scanned and verbs' meanings were found, the verbs with the same meanings were carded with where they were used, and they were brought together in the same material. When verbs were termed, valenz was taken in consideration. The world of the study is notably extensive as there are so many studies which were done at the period of Old Anatolian Turkish. Also Turkish has so many verbs. Practical verbs are used from past to now by protecting their meanings. Although all of this, in the name of limiting this study, *Yûnus Emre Dîvânı*, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yûsuf u Zelîhâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kısas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzubân-nâme* and *Gülistan Tercümesi* were selected with the one of the practical verb of *dut-/tut-* from Old Anatolian Turkish texts. Much more works or verbs can be studied in other works.

Findings and Discussion

The works scanned and 34 meanings were obtained. While the denotation of verb included in all the works, connotation and figurative meanings were included in some of the works. Some meanings pass in only one work. It is observed that the denotation of the verb has evolved to concrete and abstract meanings.

Verb *dut-/tut-* has already polysemy since Old Turkish term with 'to hold, grasp, seize' meanings. In *Tarama Sözlüğü* the verb has 12 meanings. In the index/dictionary, which is scanned works, the verb has two or three meaning. This study demonstrates that productive verbs can be polysemy in historical process because of necessity, changing and sociological, historical, political, geographical etc. reasons.

The Result and Suggestions

Yûnus Emre Dîvânı, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yûsuf u Zelîhâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kısas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzubân-nâme* and *Gülistan Tercümesi* which are Old Anatolian Turkish works is scanned and 34 meaning is detected from verb *dut-/tut-*. These are: 'hold', 'assimilate', 'get hold of', 'assume, repute', 'seize, catch', 'set up', 'rent', 'gain, obtain', 'close', 'protect', 'start', 'keep waiting', 'coat, cover', 'replace, substitute', 'perform, fulfill', 'turn, slue', 'keep', 'hide, obscure', 'ignite', 'put, occlude', 'hold responsible', 'detain, capture', 'help to', 'carry', 'determine', 'swing', 'remove', 'decide up, like', 'conquer', 'hunt', 'conjoin, clasp', 'inebriate, intoxicate', 'to stop', 'adduct, touch'. First the verb has a denotation meaning as to hold, after with semantic extension it is gained new meanings. Almost all works have 'hold', 'assimilate', 'seize, catch', 'coat, cover' meanings. 'help to', 'carry', 'decide up, like' meanings aren't

Turkish Studies

used too much. Thanks to the frequency of the verbs and used often, verb acquire new meanings and finally it becomes polysemy. It is proved that Turkish has a frequented and fertile semantic world since historical period. In order to comprehend to historical period of Turkish, vocabulary of works should be determined and studies of lexicology should be done in order to make the historical works understandable.

Keywords: Polysemy, the verb dut-/tut-, Old Anatolian Turkish, semantic, semantic extension.

1. Çok Anlamlılık

Anlam ve onun yerini tutan *anlamlandırma* fiilinin her ikisi de İngilizcede fazlasıyla tartışılabilir terimlerdir ve anlam bilimciler çalışmalarının gerekli ön hazırlığı olan *anlamın anlamı* bulmacasını çözebilmek için bu konuya çok fazla zaman harcarlar (Leech 1981: 1). Dilin teorisinde en belirsiz ve tartışmalı terimlerden biri anlamdır (Ullmann 1970: 54).

“Sözcükler veya sözcük öbekleri ile onları belirleyen nesne ya da düşünceler arasındaki ilişkidir” (Hartmann ve James 1998: 92a-b), “Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine *anlam* (*sense, meaning*) denir” (Karaağaç 2013b: 19), “Bir kelimededen, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva, deme, mazmun, medlul, valör” (TS 2011: 127) ve daha birçok kaynakta buna benzer biçimlerde tanımlanan anlamın çeşitli alanları vardır bunlardan birisi de çok anlamlılıktır.

“Bir dildeki tek bir gösterenin birden çok gösterilene olması durumunda *çokanlamlılıktan* (*fr. polysémie*) söz edilir” (Günay 2007: 188), “Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olması” (Aksan 2016: 89), “Bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu” (İmer vd. 2011: 76), “Bir dil biriminin birden çok anlam ve işlev için kullanılması durumudur. Bir sözün birden çok bilgiye ad olma durumu, çok anlamlılık olarak bilinir” (Karaağaç 2013b: 215), “Bir sözcüğün anlam genişlemesi yoluyla temel anlamını yitirmeden yeni anlamlar kazanmasıdır” (Hazar 2014: 80), “Bir sözcük veya sözcük öbeğinin farklı anlamları arasında edindiği ilişki” (Hartmann ve James 1998: 110b), “Aynı kelimenin farklı farklı anlamlara sahip olma durumu” (Palmer 2001: 82), “Sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olmalarına çok anlamlılık denir” (Aksan 2009: 188) vb. tanımlarla açıklanan çok anlamlılık, temel anlama çeşitli nedenlerle yeni anlamların yüklenmesiyle oluşur.

Uygulamada birçok gösterenin birçok gösterilene gönderdiği, bir gösterilenin de birçok gösterenle anlatıldığı dizgeler çoktur (Guiraud 1994: 44). Bu durumda çok anlamlılık ve eş anlamlılık söz konusudur. “Çok anlamlı bir sözcük, birbirinden farklı, değişik anlambirimcik demetine sahiptir” (Günay 2007: 193). Sözcüğün birden çok göstergede yer alması, farklı göstergeler kurması çok anlamlılığın genel bir olgu olduğunu gösterir. Örneğin ‘*Çocuklar bahçede oynuyor.*’, ‘*Gene o sahtekârın oyununa geldim.*’, ‘*İzlediğimiz oyun Turgut Özakman’ındı.*’ cümlelerinin her birinde oyun ayrı bir kavramı yansıtmaktadır (Önler 2001: 369).

1.1. Çok Anlamlılığın Nedenleri

Sözcüklerin temel anlamının yanı sıra yeni yan ve mecaz anlam kazanmalarının dil içi nedenleri ve dil dışı nedenleri vardır. Çok anlamlılık, benzetme, eş seslilik, eş yazımlılık, eş anlamlılık vb. dil içi faktörlerken tarihî, toplumsal, dinî, coğrafi veya psikolojik vb. nedenler de dil dışı faktörlerdir. Sözcüklerde yeni anlamların ortaya çıkmasının nedenleri dış ve iç dilliliktir. Sözün

kullanılış sahasının değişmesi anlamı değiştirir. Toplumdaki iletişim ve üretim yönteminin gelişmesine bağlı olarak anlam da çeşitlenir. Yeni öğrenilen nesne ve durumları adlandırmada sözcükler yeni anlama sahip olur veyahut anlamı değişebilir (Ahanov 2008: 104-105). Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Konuşmada ya da söylemde iletilen anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki öbür sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır (Guiraud, 1975: 27).

Sık kullanılan sözcüklerin zamanla anlamları da artar ve böylece çok anlamlı hale gelir. Terim gibi özel kullanım alanına sahip sözcüklerde ise tek anlamlılık esastır. “Çokanlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanılan birimler, çok anlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı öğelerdir” (Günay 2007: 196).

Çok anlamlılık konuşmadaki temel özelliştir ve birçok yolla ortaya çıkabilir. Çok anlamlılığın kaynağı beş nedenle sınırlandırılmıştır. Bunlar uygulamadaki değişiklikler, sosyal çevredeki özelleştirmeler, mecazi dil, eş sesli yorumlamalar, yabancı etkiler olarak sıralanabilir (Ullmann 1970: 159-165). “Semantik değişiklikler neticesinde kelimelerin çok anlamlılığı ortaya çıkar. Metafor, metonimi, sünekdoğa, örtmeceler (euphemism), dolaylamalı anlatımlar (periphrasa) çok anlamlılığa yol açan semantik olaylardır” (Erdem 2009: 51).

Çok anlamlılığın kaynakları, anlam değişmelerinin yol açtığı çok anlamlılık ve biçim birleşmelerinin yol açtığı çok anlamlılıktır. Anlam değişmelerinin yol açtığı çok anlamlılık anlam bölünmelerinden kaynaklanır. Bilgilenmenin artması, yeni adlandırmaları beraberinde getirir ve bu da çok anlamlılığa neden olur. Biçim birleşmelerinin yol açtığı çok anlamlılık, düzensiz ses değişmeleri veya alıntılar yoluyla birleşen biçimlerde görülür. Aslında bu sözcüklerde aldatıcı çok anlamlılık söz konusudur zira bu sözcüklerde eş seslilik söz konusudur (Karaağaç 2013b: 217-218). Çok anlamlı ve eş sesli sözcükler arasındaki karışıklığın giderilmesi gerekir. Zira bu karışıklıkların giderilmemesi sözcük bilimi ve sözlük bilimi çalışmalarında yanılgılara neden olabilmektedir. Çok anlama sahip aynı sözcüğün ve tesadüfen aynı yazım veya sesletim biçimindeki sözcükler arasında bir ayırım yapılabilir (Hartmann ve James 1998: 110b).

İnsan-varlık ilişkilerinin değişkenliği ile diller, sözlük ve dil bilgisi değişikliklerine uğrar. Sözlerin yer aldığı ortamlar sürekli değişince anlam değişmesi olur. Bu değişmelerin gerçekleştiği yer ve zamanlarda yeni veya değişen bilgilere yeni adlar bulununcaya kadar sözcükler birden fazla anlam yüklenmek zorunda kalabilir. Bu durumda sözcük tek anlamlılıktan çok anlamlılığa doğru geçiş yapar (Karaağaç 2013b: 33). Bilgi ve teknoloji ilerledikçe yeni kavramlara ad bulma ihtiyacı artmıştır. Yeni kavramlara ad bulunurken genellikle birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesnelere arasında ilişki kurulması yöntemi yaygın olarak kullanılmış, bunun sonucunda bir sözcük ilk yansıttığı kavramın yanında başka kavramları da yansıtır duruma gelmiştir. Yani bilgilenmedeki hızlanma dilde çok anlamlılık anlam olayının gerçekleşmesine yol açar. Birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesnelere arasında ilişki kurmasıyla bir göstergeyi ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka bir nesneyi de anlatır duruma getirmesi, daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda çok anlamlılığın oluşumu gerçekleşir (Aksan 2006: 65).

1.2. Çok Anlamlılık, Zenginlik/Belirsizlik ve Açıklaştırma

Ad aktarmasıyla gerçekleşen çok anlamlılık ile kolay anlatım yolu olur. Anlam çokluğu halkın zekâsını, nüktedanlığını ifade eder (Hazar 2014: 80). Çok dillilik bir dilin gelişme ve bünyesinin alameti, halk ruhunun zindelik ve elastikiyetinin işaretidir (Üçok 2004: 94). Bir metni yazınsal kılan en önemli özellik çok anlamlı olmasıdır. Günümüzde çok anlamlılıkla birlikte ahenk, ses, duygu, düşünce, özgünlük bir yapıtın yazınsallığını belirten öğeler olmuştur (Uçan 2013: 23-48).

Sözcüklerin hemen hepsi birden fazla yerde ve birden fazla anlam ile kullanılır. Çünkü dil, sadece bir mantık tesisi ve bir kalıp değildir. O halde sözcüklerin tek anlamı olamaz ve içinde kullanıldıkları metne göre anlam edinir. Bu durum çok anlamlılık veya türlü anlamlılık olarak adlandırılır (Üçok 2004: 91). Dili dil yapan asıl unsur çok anlamlılıktır ve çok anlamlılık metaforlarla gerçekleşir. Metaforsuz bir dilde, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki sabit tutulmakla birlikte dili dil yapan asıl unsur olan çok anlamlılıktan söz edilmeyecektir. Eğretileninin olmadığı bir dilde çok anlamlılıktan bahsedilemeyeceği gibi gizi çözecek bilinçdışılık da yoktur (Ricoeur 2007: 347, Üçok 2004: 93). Sözcüklerin sadece sözcük anlamı yani tek anlamı olsaydı dilin kesinliği olacak, dilin belirsizliğinden bahsedilmeyecek ve sözcüklerin sözlük anlamlarının dışında yeni anlamlar kazanmasına imkân veren figüratif kullanımla birlikte dili oyun kılan nitelikler olmayacaktı. Dilin figüratif kullanımı anlamın sözlük maddesinden uzaklaşıp kullanıcılarının yaratıcılığı ölçüsünde başka anlamlar kazanmasıdır (Demir 2015: 119).

Her doğal dilde cümlelerin, anlam bilimi teorisine göre iki yaklaşım arasında ayrımı söz konusudur. Bunun bir tarafı resmî kullanma yolu üzerinden gerçekleşir ki bu söz dizimsel bileşenlerdir. Bir diğer yandan gevşek olarak adlandırılan ve anlamın bazı temel yollarla konuşmacının ortaya koyduğu cümlelere dayanır (Borg 2008: 264). Bu da bağlamdır. Bağlamdaki çok anlamlılıktan kaynaklı birtakım belirsizlikler olabilmektedir. Dilin belirsizliği kullanılan sözcüğün anlamının sabit olmamasıdır (Demir 2015: 119). Yeryüzünde bütün dillerin çıkarabildiği ses sayısı sınırlıdır. Sınırlı seslerle sayısız varlıklara karşılık bulmak için dillerin eş seslileri çok anlamlılık yöntemiyle kullanılır (Sarica ve Eratalay 2008: 538). Dilin gelişme sürecinde sözcükler çeşitli yan anlamlara sahip olur ve çok anlamlı hale gelirler. Bu çok anlamlı sözcükler dillerin zayıflığını değil, zenginliğini, anlam imkânının genişliğini ve elverişliliğini gösterir (Ahanov 2008: 103). Yani çok anlamlılık bir dilin zenginliğini saptamada önemli bir anlam olayıdır. Nitekim bugün kültür dili sayılan dillerde çok anlamlılık sık görülmektedir (Aksan 2006: 67, Akarsu 1984: 29). Çok anlamlılık, birebir karşılamaya engel ve birtakım yanlışlıkların, anlaşmazlıkların kaynağı olduğu için iletişim kusuru olarak görülmektedir (Karaağaç 2013a: 601, Üçok 2004: 94). Bir sözcük, ifade veya cümle birden fazla anlama sahipse belirsizdir. Böyle bir durumda ya konuşucunun dili özensiz kullandığı ya da dilin kendisinin yetersiz olduğu düşünülür (Demir 2015: 43). Sözcüklerde çok anlamlılık ile karşı karşıya kalındığı vakit konuşucu ve dinleyici, sözcüğün temel anlamını aklına getirmemeli yoksa düşünmenin akışı bozulur veya anlaşmazlıklara yol açılmış olur (Üçok 2004: 92). Sözcüklerin birden fazla anlama sahip olmaları linguistik açıdan iki tip belirsizliğe neden olur. Bunlardan birisi hemen hemen her sözcüğün birden fazla anlama sahip olduğu leksikal belirsizlik ötekisi ise bir cümlede oluşan sentaktik belirsizliktir (Ullmann 1978: 357, Demir 2015: 45, Ricoeur 2007: 56). Bu belirsizlik çok anlamlı sözcüklerle birlikte aynı seslerin birden fazla anlama geldiği eş seslilerde de görülebilir. Çok anlamlılığın ortaya çıkarttığı belirsizlik *açıklaştırma* ile giderilebilir bu da bağlam öğeleri ile mümkündür. Açıklaştırma “Çokanlamlılığı, anlam bulanıklığı ve belirsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan dilsel işlem” olarak tanımlanır ve bu belirsizliğin giderilmesi için söz dizimi, anlam ve ses bilimi kavramları kullanılır (İmer vd. 2011: 11). Çok anlamlı göstergenin anlam belirsizliği, bağlam içinde ortadan kalkar (Ullmann 1970: 158, Ullmann 1978: 358, Guiraud 1994: 45, Önler 2001: 370, Üçok 2004: 95, Hengirmen 2009: 107, Aksan 2016: 91-92). Ricoeur’a göre (2007: 57) çok anlamlılığın, dildeki belirsizliğin üstesinden gelmek ancak belli bir dil düzeyinde olanaklıdır.

2. dut-/tut- Fiili

Fiiller, cümlede birincil öge ve yüklem görevindedir. Fiil, cümlelerin asıl unsurlarındandır ve cümledeki diğer öğeleri de yönetir. Türkçe, fiiller yönünden zengin bir dildir. Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar hemen her eserde yer alan basit, türemiş ve birleşik fiillerin çeşitliliği bu durumu ispatlamaktadır. Dönem eserlerinde bazı fiiller sık biçimde yer alırken

bazı fiiller seyrek kullanılmaktadır. İşlek kullanılan fiiller başta ihtiyaç olmak üzere birçok nedenden ötürü zamanla temel anlamının dışında yeni anlamlar kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Bu yeni anlamlar, kimi zaman temel anlama benzetme veya ilgi yolu kurularak oluşmuştur. Çeşitli faktörlerle anlam genişlemesine uğrayan fiil, çok anlamlı duruma gelmiştir. Eş adlı fiiller de zamanla birbirine yaklaşmış veyahut karıştırılmış bunun sonucunda tek fiil haline geçerek iki ayrı sözcüğün anlamları tek sözcüğe yüklenerek çok anlamlılık ortaya çıkmıştır. Dil, henüz başka dillerle etkileşime girmeden veya diğer faktörler aktif hale gelmeden kendi özünde de çok anlamlılığı barındırır. Gelişen ve değişen dille birlikte yeni kavramlar karşısında yeni sözcük üretmek yerine var olan sözcüğe yeni anlamlar yüklenmesi tercih edilir.

Fiiller sayıca isimlerden az olsa da birden çok varlığın aynı hareketi yapması, fiillere çok anlam yüklemesiyle fiillerdeki anlam zenginliği isimlere göre çok daha fazladır (Karaağaç 2013b: 166). Fiiller değişik varlıklar tarafından sıklıkla kullanıldığı için değişmeye daha müsaittir. Türk dilinin tarihî metinlerinden itibaren fiillerinin çok anlamlı olduğu görülmüştür. Örneğin Kutadgu Bilig’te geçen *kör-* fiilinin 21 farklı anlamı tespit edilmiştir (Besli 2015: 167). Fiillerin çok anlamlılığı, dilin üretkenliğini ve anlam inceliklerine sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu çalışmalardaki bulgular, dizinlerin dikkate alınarak metinlerin kapsamlı anlam analizlerinin yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Fiillerin tarihî süreçte kullanımdan düşen, kaybolan anlamları bulunmaktadır. Bu yönüyle fiil anlam daralmasına uğramaktadır. Anlam daralmasıyla birlikte fiil, anlam genişlemesine uğrayarak yeni anlamlar kazanıp çok anlamlı duruma geçmektedir. Doğru’nun çalışmasında (2013: 1220) *Kâmûs-ı Türkî*’den *Türkçe Sözlük*’e fiillerin anlam değişimleri incelenmiş olup incelenen fiillerin yarısına yakınının anlam daralmasına, yarısından fazlasının ise anlam genişlemesine uğradığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte fiil, temel anlamının yanı sıra yeni yan ve mecaz anlamlar kazanmakta hatta kimi fiillerde temel anlamın unutulmasıyla mecaz anlamın temel anlam yerine geçtiği görülmektedir. Örneğin; *kırmak*, *koparmak*, *kesmek* anlamındaki *üz-* fiilinin temel anlamı -ağızlarında hariç- kaybolmasıyla mecaz olan *incitmek*, *üzmek* anlamı akla ilk gelen anlam durumuna geçmiştir. Yapılan alan araştırmasına göre bugünkü Türkçenin söz varlığında yüzden fazla sözcüğün, sözlüklerde mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının temel anlam durumuna geçtiği kanıtlanmıştır (Çolak 2009: 150).

dut-/tut- fiili Eski Türkçe döneminden itibaren çok anlamlıdır: *tut-* ‘to hold, grasp, seize’ and the like (Clauson 1972: 451) ‘tutmak, kavramak, ele geçirmek vb.’. ‘tutmak, yakalamak’ (Caferoğlu 2011: 255). Nechü’l-Ferâdis’te ‘tutmak, yakalamak, edinmek; (oruç) tutmak; bekletmek; farz etmek, saymak; sahip olmak, kullanmak; yöneltmek; kaplamak; gerekleri yerine getirmek’ (Ata 1998: 438) anlamları kaydedilmiştir. Tietze (2002: 599-600) fiili, üç ayrı madde başında incelemiştir. İlk madde başında *dut-/tut-* geçişlidir ve çok anlamlıdır, ikincisi geçişsizdir ve üçüncüsü de ‘avelelenmek, yanmak’ anlamıyla verilmiştir.

2.1. Tarama Sözlüğünde *dut-/tut-* Fiili

Tarama Sözlüğünde *dut-* madde başında fiilin anlamları verilmiştir. *tut-* (TaS 2009: 3862) *dut-* madde başına yönlendirilmiştir. *dut-* (TaS 2009: 1280-1286) fiili şu anlamlarla tanımlanmıştır:

2.1.1. sabit kılmak

2.1.2. farz etmek

2.1.3. yapmak, amel etmek

2.1.4. saklamak, muhafaza etmek, gizlemek

2.1.5. istilâ etmek, zaptetmek, kaplamak

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/21 Fall 2016

2.1.6. Bir hayvan çiftleştiği erkekten yavruya yüklü kalmak

2.1.7. Kapamak, seddetmek

2.1.8. Elde etmek, iltizam etmek, ihtiyar etmek

2.1.9. Alıkoymak, gitmeğe bırakmamak; mâni olmak

2.1.10. Kullanmak

2.1.11. Saymak, addetmek, kabul etmek

2.1.12. Karşısına koymak

Fiilin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden elde edilen verileriyle *Tarama Sözlüğü*'nde tanımlanan anlamlar örtüşmekle birlikte farklılık da arz etmektedir. *Tarama Sözlüğü* ile birlikte *Derleme Sözlüğü*'nde de yer alan '*Bir hayvan çiftleştiği erkekten yavruya yüklü kalmak*' anlamına EAT'de taranan eserlerde rastlanmamıştır. Bununla birlikte EAT'de tespit edilen '*kiralamak*', '*ateş tutuşmak*', '*gözüne kestirmek, beğenmek*', '*ikram etmek, sunmak, uzatmak*' vb. anlamları da *Tarama Sözlüğü*nde geçmemektedir.

2.2. Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde dut-/tut- Fiili

Eski Anadolu Türkçesinde taranan *Yûnus Emre Dîvânı*, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yûsuf u Zelihâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kıyas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzubân-nâme ve Gülistan Tercümesi* eserlerinden taranan fiilin 34 anlamı tespit edilmiştir. Elde edilen anlamlardan kimisi bütün eserlerde yer almışken kimisi tek bir eserde geçmektedir. Fiilin *dut-* tonlu ve *tut-* tonsuz biçimleri ikili biçimde kullanılmıştır. Bazen aynı eserde fiilin her iki yazımının da olduğu görülmüştür. Tonlu-tonsuz ikili yazım biçimleri Eski Anadolu Türkçesi döneminin genelinde görülen bir özelliktir.

Fiil, anlamlandırılırken bağlam dikkate alınmıştır. Sık olarak kullanılan fiiller, bağlam içerisinde yeni anlamlar kazanabilmektedir. Bununla birlikte fiilin aldığı durum ekli tamlayıcılar da anlam ayırıcı rol üstlenebilmektedir. Zira çekimli fiilin anlamını belirginleştirmek üzere fiille tamlayıcı arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Gümüşatam 2014: 426). Fiillerin çok anlamlılığın belirlenmesinde fiil tamlayıcılarının semantik rolleri belirleyici bir durum olabilmektedir (Doğan 2011: 63). Örneğin fiil *-den* ayrılma durum ekini ve *-i* belirtme durum ekini aldığı zaman farklı anlamlar söz konusu olabilmektedir. Fiil tamlayıcıları dönemden döneme, lehçeden lehçeye farklılık arz edebilir. Bununla birlikte fiil tamlayıcılarının sayıca çokluğu da fiilin anlamına göre değişmektedir. "Her lehçe ve dil için fiilin anlamlarının yanı sıra tamlayıcılarının belirtilmesi son derece önemlidir" (Güneri 2009: 515).

dut-/tut- fiilinin taranan eserlerdeki anlamları tanımlarıyla birlikte şu şekilde fişlenmiştir:

2.2.1. tutmak

"Şıgadı kolum vü uzatdı hoş/Turuncı ki dutardı uz atdı hoş" SN 1667

"Bugün ben üftädenüñ elini dut ki bilürler dimişlerdür: Her ki düşmişüñ elin dutmasa aña ol ire kim çaylağa, sıçana ugradı." MN 10b-3

"Geldi Zâbil tutdı elin yere kor/Yahûda'ya döndi Yûsuf yalvarur" YZ 4b-9

“İşitmediün mi şol sūfi ki na ‘lın altına bir kaç mıh kaķardı, bir serheng geldi, etegin tıtdı ki gel tız kaķırımı na ‘lla” GT 47a-10

“...kaķan Ādem odi dutdı eli göyüñdi pes odi bıraķdı...” KE 68 (48)-5, KE 55(115)-1

“...yā elleri var mıdur ki anuñıla dutalar...” KT 180b-2

2.2.2. benimsemek

“Severem sizi tutaram dñüñüz/Gerü varıcak eve tız dönüñüz” YZ 34b-3

“...şeref-i insânda ne noķşan gördüñ ki hayvânât hûyın tıtduñ?” GT 56b-1

“Vara toğrı yol egriye şapmaya/Duta haķkı vü bātıla tapmaya” SN 57

“Dünyâ mâlın dutmamış hiç emânet artmamış/Derzi bıçup dikmemiş tonını Muhammed'ün” YED 145-4

“Çün sizüñ tedbırüñüz iki nesne arasına düşdi, birin koyub dağı birin dutmaķ ‘aķl işi degül.” MN 20a-9

“...eger egriyiçün doğrıyı dutarsam zâlimlerden olmuş olam...” KE 277-9, KE 382-6

“...Tañrı Ta ‘âlâ’nuñ buyruğını dağı bıraķdı elvâhı dutdı...” KT 172b-5

“Tutma o işi ki faydası yoktur/Özüne bir hüner edesi yoktur.” RN s.47-5

2.2.3. kavramak

“Üç kişi sağ yanından üç kişi şol yanından demür zincir-ile buğayı tutmuşlar idi.” DK 16-1, DK 228-4

“...dizginini dutup bu beyti didüm.” GT 39b-4

“Bir ferişte soñ-ucı gökden ener/Arkasını Yûsuf’uñ tutar sığar” YZ 19b-6

“Revân bahrîler cüst irişdiler/Tütuban çıkarmağa dürişdiler” SN 3223

“...tañrı hacere ‘l-esved indürdi ve ol bir aķ incü gibi yıldurardı pes Ādem anı dutdı ve kuçdı...” KE 170-6

“...eger kayıtmasa dutar-biz anı şaçından yüzi üstine cehenneme bırağuruz...” KT 645b-1

“Ben ona vurdum, o yakamı tuttu/Bana karşı gelip Hakk ‘i unuttu” RN2 s.67-7

2.2.4. farz etmek, saymak

“Eyitdi beni kardaşuñ bigi dut/Tuz etmek yigil içmediün ise süt” SN 4216

“Dutam ki ğamuñ yoķdur, bizüm için de ğamuñ yoķ mıdur?” GT 14a-4

“Tut ki şaçuñ kara olmuş, ne fâyide ki bilüñ gúzdur, toğrulmaz ki yigit olasın.” GT 60a-6

“İş bu cihân mülkinden ansuzın ün iderler/Ansuzını şimdi bil yaraklanup gitdüñ tut” YED 18-6, YED 180-5

“Tutayım utanduñ dimediün aduñ/Hemân dem nişe baş yire kımaduñ” SN 2288

“Tut ki hırs yüzünden yoldan saptım ben/Bir kez sormadın, ‘Sana ne yaptım ben?’” RN2 s.33-6

2.2.5. ele geçirmek, yakalamak

“Çoban kepeneğini üzerlerine atdı, perri kızınıñ birini tıtdı” DK 216-3

Turkish Studies

“Vardılar avlayu birin tutdılar/Kanı ağzı yöresine sürtdiler” YZ 6b-4

“Dutun diyü çağırur ugrı dahi çağırur/Bu ne ‘acâyib ugrı bu çağırın içinde” YED 302-5

“Tuttuklarını atıp bu zindana/Demir gülle takarlar ayağına” RN2 s.34-5

“...ve ferîştelerün tesbîh ünin aña işitdüirdi pes evvel evde canavarın ol dutdı...” KE 73 (53)-10

“...pes eger yüz kaytarsalar dutuñuz anları öldürüñüz...” KT 91a-5, KT 106b-5

“Suçunu bilmiyorsan bildireyim/Hırsızı tutup eline vereyim” RN2 s.95-2, RN2 s.49-6, RN 206

2.2.6. kurmak

“Kişi kim hayâl-bâz oyunun bilür/Çadır dutuban gice oynar olur” SN 3350

2.2.7. kiralamak

“Didi şâr içinde falân yirde/Şakâ-hâneye karşı dutdum oda” SN 4008

2.2.8. kazanmak, elde etmek

“Şahib-diller etmegi ‘ibâdet için dutmuşlar” GT 29a-4

“İskender-i Rûmî’den şordılar ki maşrıktan mağrıba degin ne-y-le tutduñ?” GT 23b-3

2.2.9. kapatmak

“Bâğubân delügi dutdı. Çakalı belâ dāmına bıraktı.” MN 2a-4

...pes ol buyurduğınca inin uzunun dutdılar ve hadlerin bağladılar...” KE 301-12

2.2.10. korumak

“...kim şadaka evinüñ kilidi dilin Ebü Hüreyre dutardı ve anuñ içinde hurmâ ve ayruk nesne vardı.” KE 27-2, KE 27-5

2.2.11. başlamak

“Üç kişi yolda giderken yağmur dutdı.” MN 3a-3

2.2.12. bekletmek

“İrte olunca südi dutdum, durdum.” MN 3a-11

“Barmağın ağzında tutmuş ısırur/Tevbe kıl <yarlığın> yazukdan dön [gil] gerü” YZ 19a-14

“...kaçan ‘iddetleri tamâm olsa anları eylügile dutuñuz...” KT 602a-3

“Fark etmedim, beni aldatıp tuttu/“Bugün, yarın!” diye ömrümü yuttu.” RN2 s.35-4

2.2.13. sarmak, kaplamak

“Başdan ayaga degin Hak nûrı seni dutmuş/Hak’dan ayru ne vardur kalma gümân içinde” YED 302-11

“Tutar yiryüzün dürlü dürlü çiçek/Dökilür girü mevsümi geçicek” SN 64

“Pâzişâhlık lezzeti atası kardaşınıñ üç yüz altmış tamarın tutmuşdı ve ni ‘met sevgüsü cân-ı dimâğına siñmişdi.” MN 12b-2

“...pes bularuñ üstinden ve altından ve dört yanından kârañuluk şöyle dutdı...” KE 765 (764)-14

“...ve şabâh hakkıçün kaçan nûrı ‘âlemi duta...” KT 622b-1

Turkish Studies

2.2.14. yerine geçmek, yerini almak

“İşki hiç bir nesneye mesel bağlasam olmaz/Dünyâ vü âhiretde ne dutırsar ‘ışk yirin” YED 254-5

“...imdi birimiz anuñ yirine dutğil ve anı virgil...” KE 277-7

2.2.15. yapmak, yerine getirmek

“Ver saña ne yararsa anı tut ki bizüm dilegümüzce olmaduñ dilegünce ol.” GT 52b-7

“Ben dañı hükemâ naşihatın tutdum.” GT 13a-2

“Her bir kişi bir iş dutar ol dosta yakın olmaga/Gice gündüz nefsiyle her dem savaşıdur ‘âşikun” YED 146-6, RN 215

2.2.16. çevirmek, döndürmek¹

“Şeh anı işitdi vü yırtıdı tonun/Hemân dem sarâyına tutdı yönin” SN 525

“Kaçmasun deyü Yûsuf’ı bağladı/Göge yüzün tutdı Yûsuf ağladı” YZ 9a-7

“Yûnus eydür iş bu sözi dergâhına dutğil yüzi/Diler Hak’ı göre gözi hem ‘inâyet andan ola” YED 9-8

“...kullarına hışm eyleye yazukdan dönsünler tâ ‘ata ve kulluğa yüz dutsunlar...” KE 34-12

2.2.17. herhangi bir durumda bulundurmak

“Yil ile toprağı kıldı mu'allak/Su içinde odı dutdı selâmet” YED 19-3, KE 321-9, GT 69b-7

“Pes incitme zinhâr gönülleri/İçüñi taşuñ bigi tutğil arı” SN 269/tut- DK 92-12

“...meger düni diri dutup oyanuğ olanlar...” KE 27-14, KE 59 (39)-5

“...ol yaman beşâretdür dutar anı zelîllik...” KT 288b-6

“Arı tut evini, çıkargelir yâr/Yârin gelmediği ev neye yarar” RN2 s.68-7

2.2.18. saklamak, gizlemek

“Niğâb ile tutmuş idi yüzini/Bu resm ile gizlerdi kendüzini” SN 3128

“...tañrı anı perde içinde dutdı ve şeytân vardı kim dürte perdeyi...” KE 809 (806)-1

2.2.19. ateş tutuşmak

“Eñ öñdin düter şöñra tutar yanar/Güzâfın mıdur anuñ adı ya nâr” SN 4734

2.2.20. sokmak, tıkmak

“Bir mescide bir mü'ezzin var-ıdı, her vaqt ki ezân okısa halk kulaklarına barmak tutarlardı...” GT 49a-15

¹ Fiil ‘çevirmek, döndürmek’ anlamında yüz ve yön isimleriyle bir arada kullanılarak dilbilgiselleşme yoluyla birleşik fiil durumuna geçmiştir. “yön tutmak [dutmak]: yüzünü bir yöne çevirmek, teveccüh etmek, yüz tutmak” (YTaS 1983: 251). “yüz tutmak [dutmak]: yönelmek, teveccüh etmek, meyletmek, rağbet etmek” (YTaS 1983: 256). “Türkçede dil bilgiselleşme genellikle, edatlaşma ve yardımcı eylem sürecine girme olarak görülür. Herhangi bir edat veya yardımcı eylem kullanımı, ancak bu anlam genişlemesi yolu ile doğabilir”. ET *bil-* ‘bilmek > (yard. e.) yeterli olmak’, ET *yap-* ‘örtmek, kapamak’ > TT (yard. e.) yapmak, etmek, eylemek’ (bkz. Karaağaç 2013b: 58). Fiilin tarihî süreç içerisinde isimlerle bir araya gelerek oluşturduğu başka birleşik fiiller de vardır: *buyruk tut-*, *nevbet tut-*, *oruç tut-* gibi.

2.2.21. bilmek, mesul tutmak

“Mâlik eydür bir anuñ Tañrı’sı var/Hayr u şer ol kamusun andan tutar” YZ 25b-4

“İblis ü âdem kim olur kim azdura yâhûd aza/Bu cümlesi eyü yavuz kamusun andan tutaram” YED 180-3

“Götüreçek olur-iseñ yigitligüm seni tutsun ağaç” DK 56-2

2.2.22. alıkoymak, esir almak

“Bizden tutğıl anı koyğıl tutmağıl/Eyle âzâd atamız ağlatmağıl” YZ 40b-4

“Kazanuñ halalını tıtmışuz...” DK 39-4

“Bu iki karındaşı dut ki saña yüz fulori vireyin didi.” GT 23b-12

“...işbu kavım buları duta ve rusvây eyleye...” KE 209-13, KE 238-4

“...dutuñuz anları evlerde hattâ ölüm gelince...” KT 79a-1

2.2.23. ikram etmek, sunmak, uzatmak

“Bir ferişte bir kadeh tutmuş ulu/Kadehüñ içi şarâp-ıla tolu” YZ 50a-11

2.2.24. taşımak

“...atasını at üzerinden karvadı tıtdı döşegine çıkardı.” DK 242-5

“...pes feriştelere İbrâhîmi iki koltuğundan dutup yir üstine oturdılar...” KE 151-6

2.2.25. bellemek, belirlemek

“Cânum ben andan bunda ezeli ‘âşık geldüm/‘İşki kılavuz tutdum ‘işka ulaşup geldüm” YED 181-1

“Berdeye Genceye varup vatan tıtdı.” DK 236-11

“...Cezîre yirinde Bâkarada bucağında yir dutdı ve andan köy yaptı...” KE 112 (92)-4, KE 487-1

“Asî kibir, hiç bırakmadı işi/Dağ başını tutup geçirdi kısı.” RN2 s.54-6

2.2.26. sallamak

“Altı cellad ensesine geldiler, yalın kılıç tıtdılar.” DK 186-4

2.2.27. kaldırmak

“At başını yukarı tıtdı, bir kulağın kaldırdı Beyrege karşı geldi” DK 99-11

2.2.28. gözüne kestirmek, beğenmek

“Biğ yigidüñ gözi bir deniz kulını boz aygırı tıtdı, bir de altı perlü gürzi, bir de ağ tozlu yayı tıtdı, bu üçünü beğendi” DK 72-10

2.2.29. fethetmek

“Anuñ ni ‘metin başdı vü itdi güç/İli dutuban şâhı oldı soñ uç” SN 4290

2.2.30. avlamak

“İşitdüm ki bir geyik âvcısı bir gün ağ kurdı kim geyik duta.” MN 10b-5

“Rızkı olmayan avcı Dicle’de balık tıtmaz...” GT 74a-13

Turkish Studies

“...pes iblīs aña karşı bir kuş dutdı anuñ başın bir taş üzere kodı dañı bir taşıla urdı yassıladı...”
KE 82 (62)-10, KE 106 (86)-3

“Kılıçları kanlı gazidirler hep/Uçan kuşu tutar atları Arap.” RN s.37-3

2.2.31. birleştirmek, bağlamak, kavuşturmak

“...namāz içinde iki elin bögrine dutmak anuñçun kerāhiyet oldı...” KE 74 (54)-6

2.2.32. kendinden geçirmek, sarhoş etmek

“...ve sücü içirüben gendü nefsin aña ‘arz eyledi kaçan sücü meligi dutdı kızdın yaña gönli aqđı...”
KE 705 (704)-7

2.2.33. durdurmak

“...yā yer yud şuyuñı dañı yā gök açıl yağmuruñı dut şu kesildi...” KT 237b-1

2.2.34. yaklaştırmak, değdirmek

“...bırakdı gönlegi Ya ‘küb yüzine dutdı...” KT 259b-3

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *Yünus Emre Dîvânı*, *Risâletü'n-Nushiyye*, *Yūsuf u Zelîhâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Kur'an Tercümesi*, *Kıyas-ı Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Marzubân-nâme* ve *Gülîstan Tercümesi* taranarak *dut-/tut-* fiilinin 34 anlamı tespit edilmiştir. Tespit edilen anlamlar şunlardır: ‘tutmak’, ‘benimsemek’, ‘kavramak’, ‘farz etmek, saymak’, ‘ele geçirmek, yakalamak’, ‘kurmak’, ‘kiralamak’, ‘kazanmak, elde etmek’, ‘kapatmak’, ‘korumak’, ‘başlamak’, ‘bekletmek’, ‘sarmak, kaplamak’, ‘yerine geçmek, yerini almak’, ‘yapmak, yerine getirmek’, ‘çevirmek, döndürmek’, ‘herhangi bir durumda bulundurmak’, ‘saklamak, gizlemek’, ‘ateş tutuşmak’, ‘sokmak, tıkmak’, ‘bilmek, mesul tutmak’, ‘alıkoymak, esir almak’, ‘ikram etmek, sunmak, uzatmak’, ‘taşımak’, ‘bellemek, belirlemek’, ‘sallamak’, ‘kaldırmak’, ‘gözüne kestirmek, beğenmek’, ‘fethetmek’, ‘avlamak’, ‘birleştirmek, bağlamak, kavuşturmak’, ‘kendinden geçirmek, sarhoş etmek’, ‘durdurmak’ ve ‘yaklaştırmak, değdirmek’. Fiilin temel anlamı somut olan *tutmak* iken fiil, somuttan somuta ve somuttan soyuta doğru genişleyerek yeni yan ve mecaz anlamlar kazanmıştır. Fiilin ‘tutmak’, ‘benimsemek’, ‘ele geçirmek, yakalamak’, ‘sarmak, kaplamak’ anlamları hemen her metinde mevcutken ‘ikram etmek, sunmak, uzatmak’, ‘taşımak’, ‘gözüne kestirmek, beğenmek’ anlamları tek bir metinde geçmektedir. Fiil, işlevliği ve sık kullanımıyla temel anlamının dışında birçok yeni anlam kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Bu da Türk dilinin tarihî döneminden bugüne işlek ve zengin bir anlam dünyasına sahip olduğunu göstermektedir. Türk dilinin tarihî dönemlerine ışık tutabilmek adına, eserlerdeki söz varlığı tespit edilmeli ve dönem metinlerinin anlaşılır olabilmesi adına çeşitli sözlük çalışmaları yapılmalıdır.

KISALTMALAR

DK: *Dede Korkut Kitabı*

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

GT: *Gülîstan Tercümesi*

KE: *Kıyas-ı Enbiya*

KT: *Kur'an Tercümesi*

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/21 Fall 2016

MN: *Marzubān-nāme*

RN: *Risāletü'n-Nushiyye* (Hazırlayan: Prof. Dr. Erdoğan Boz)

RN2: *Risāletü'n-Nushiyye* (Hazırlayan: Doç. Dr. Ziya Avşar)

SN: *Süheyl ü Nev-Bahâr*

TaS: *Tarama Sözlüğü*

TS: *Türkçe Sözlük*

YED: *Yûnus Emre Dîvânı*

YTaS: *Yeni Tarama Sözlüğü*

YZ: *Yûsuf u Zelîhâ*

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat Ceritoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim Anlambilimi Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ata, A. (1998). *Nechü'l-Ferâdîs III, Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Besli, N. (2015). Kutadgu Bilig'de Kör- Fiilinin Çok Anlamlılığı Üzerine/On The Polysemy Of The Verb "Kör-" In Kutadgu Bilig, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/12 Summer 2015, p. 159-178, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8359>, ANKARA/TURKEY.
- Borg, E. (2008). *Minimal Semantics*, UK: Oxford University Press.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Çolak Bostancı, G. (2009). Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 4/4 Summer 2009, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, p.148-171, ANKARA/TURKEY.
- Demir, G. Y. (2015). *Sosyal bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun.

- Doğru, F. (2013). Kâmûs-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri - Eylemler, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 8/9 Summer 2013, p. 1183-1222, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, ANKARA/TURKEY.
- Erdem, M. (2009). *Modern Ođuz Türkçesi Söz Varlığı, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Standart Türleri Esasında*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2009a). *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009b). *Dede Korkut Kitabı-II İndeks-Gramer*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. (Hazırlayan: Murat Küçük), 2014. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Guiraud, P. (1975). *Anlambilim La Sémantique* (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim La Sémiologie* (Çeviren: Prof. Dr. Mehmet Yalçın), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gümüştam, G. (2014). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliđi Üzerine, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 9/6 Spring 2014, p. 419-439, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, ANKARA/TURKEY.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güneri, D. A. (2009). Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 4/4 Summer 2009, p. 505-515, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, ANKARA/TURKEY.
- Hartmann, R.R.K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.
- Hazar, M. (2014). *Türkçe (Sözcük) Anlam Bilimi-I*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013a). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013b). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Leech, G. (1981). *Semantics, The Study of Meaning*, USA: Penguin Books.
- Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, *Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük* (Hazırlayan: Mustafa Özkan), 1992. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 562.
- Mes'ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, (Hazırlayan: Cem Dilçin), 1991. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Önler, Z. (2001). Tarihsel Süreçte Anlam Değişmeleri, *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 17-18 Mayıs 2001, 369-375.

- Palmer, F.R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* (Çeviren: Ramazan Ertürk), Ankara: Kitâbiyât.
- Ricoeur, P. (2007). *Yoruma Dair/Freud ve Felsefe* (Çeviren: Necmiye Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.
- Şadru'ddîn Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım* (Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), 1973. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sarıca, M., ve Eratalay S. (2008). Türkçede Kökte Ses(li) Değişmeleri, 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 538-543.
- Şeyyâd Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, (Hazırlayan: Dehri Dilçin), 1945. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyyâd Hamza, *Yûsuf ve Zelîhâ*, (Hazırlayan: İbrahim Taş), 2010. Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10712,yusufvezelihapdf.pdf?0> (20.11.2013 tarihinde erişildi).
- Tarama Sözlüğü* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt I A-E, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan, H. (2013). *Dilbilim, Göstergibilim ve Edebiyat Eğitimi*, Ankara: Hece Yayınları.
- Ullmann, S. (1970). *Semantics An Introduction To The Science of Meaning*, Oxford: Alden Press.
- Ullmann, S. (1978). Anlambilimi (Çeviren: Ahmet Kocaman), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXVIII, 324, 355-363.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, E., Demir, N., Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yunus Emre, *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n Nushiyye)*, (Hazırlayan: Doç. Dr. Ziya Avşar), 2013. Ankara: Sistem Ofset, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye Öğüt Kitabı*, (Hazırlayan: Prof. Dr. Erdoğan Boz), 2012. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yûnus Emre, *Yûnus Emre Dîvânı* <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10663,metinpdf.pdf?0>, (Hazırlayan: Mustafa Tatçı), (2014). (21.01.2013 tarihinde erişildi).
- Yûnus Emre, *Yûnus Emre Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10662,girispdf.pdf?0>, (Hazırlayan: Mustafa Tatçı), 2014. (21.01.2013 tarihinde erişildi).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Erkinay, H.K. (2016). “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerindeki Dut-/Tut- Fiilinde Çok Anlamlılık/ Polysemy in the Verb Dut-/Tut- in the Works of Old Anatolian Turkish”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/21 Fall 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11333>, p. 821-838.